

KANADA A CHANACKÁ KRIZE¹

Martin Šubrt

1 Úvod

Na počátku dvacátých let 20. století byla Kanada v zahraniční politice ještě ne zcela samostatným státem, přestože se její mezinárodní kredit po první světové válce zvýšil vzhledem k účasti kanadských vojáků v bojích na západní frontě. Kanaďané si svou vzrůstající pozici na světové scéně začínali uvědomovat, ale v mnoha ohledech byli v diplomatických otázkách stále velmi úzce spojeni s Brity a jimi prosazovanou společnou imperiální politikou. Na sklonku roku 1921 se po desetiletí, kdy byli kanadskými ministerskými předsedy Robert Borden a Arthur Meighen z Konzervativní strany, ujal premiérského křesla nejstaršího britského dominia William Lyon Mackenzie King z Liberální strany. Ambiciózní politik měl před sebou několik úkolů, jak v oblasti domácí, tak i v rovině zahraniční politiky, kde začal usilovat mnohem razantněji o stále větší míru nezávislosti své země na Velké Británii, než oba jeho předchůdci.

V prvních měsících po nástupu do funkce se Mackenzie King soustředil především na upevnění své pozice na domácí scéně a nevěnoval zatím zahraniční politice dostatečnou pozornost, což se změnilo, až s první velkou výzvou na mezinárodním poli během jeho vlády, kterou byla na podzim roku 1922 tzv. Chanacká krize.² Ta vypukla, když hrozil ozbrojený střet mezi málo početnými britskými jednotkami a silami tureckého generála Mustafy Kemala Paši, usilujícího o nové územní uspořádání Turecka. Britská vláda vedená Davidem Lloydem Georgem doufala, že dominia včetně Kanady vyslyší žádost Velké Británie k vojenské účasti, která by tureckým nacionalistům demonstrovala sílu Britského impéria, ale kanadský premiér nechtěl během krize podřídit zájmy své země těm britským, což mělo vliv i na další vývoj vzájemných britsko-kanadských vztahů.

Začátek proměny pozice Kanady k imperiální zahraniční politice se datuje k roku 1917, kdy na imperiální konferenci představil premiér Robert Borden

¹ Tento článek byl vydán s finanční podporou grantu poskytnutého GA UK č. 250718, s názvem: *Britsko-kanadské vztahy 1921–1930* řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Autor textu je studentem magisterského studia Ústavu světových dějin FF UK.

² V odborné literatuře se můžeme setkat nejčastěji s názvem Chanacká krize (*Chanak Crisis*), Chanacký incident (*Chanak Incident*) nebo Chanacká záležitost (*Chanak Affair*). V pramenech lze narazit i na Blízkovýchodní krize (*Near East Crisis*), ale jelikož takových krizí bylo v dějinách několik, držel jsem se v textu označení Chanacká krize.

tzv. Devátou rezoluci. Zde vyjádřil, že dominia jsou autonomními národy uvnitř Britského impéria, které by měly mít svůj hlas na formování zahraniční politiky.³ Kanadský historik Robert MacGregor Dawson pak následující období společné imperiální politiky rozdělil na éru „prozatímní centralizace“ (1920–1922) za Arthura Meighena a na éru „decentralizace“ (1922–1926) za Mackenzie Kinga.⁴ Novější interpretace přicházejí s názorem, že ve skutečnosti centralizace společné imperiální politiky v letech 1920–1922 selhala či možná vůbec neexistovala, jelikož už za Arthura Meighena se během diskuzí o obnovení anglo-japonské dohody v roce 1921 stavěla Kanada proti společné imperiální politice, když se její zájmy rozcházely se zájmy jiných dominií.⁵ Interpretace, která se soustředí na posun ve vnímání kanadské zahraniční politiky za premiéra Roberta Bordena k představám Mackenzie Kinga, vidí rozdíl v tom, že oba premiéři si přáli nezávislou zahraniční politiku své země na Velké Británii, ale zatímco Borden ji chtěl prosazovat v rámci Britského impéria, kde by se měla dominia nakonec dohodnout s mateřskou zemí na jednom směřování, Mackenzie King si přál vlastní zahraniční politiku, ale nebránil se spolupráci v rámci impéria, pokud by se jednalo o shodné zájmy jeho jednotlivých částí.⁶ Zaměříme-li se na roli Mackenzie Kinga z hlediska proměny kanadského postoje k imperiální zahraniční politice, znamenal nástup nového ministerského předsedy urychlení, už v dřívějším období započatého, odklonu od tradičních pevných vazeb s mateřskou zemí a přiblížení se k typickému americkému izolacionismu.⁷ Svou nezpochybnitelnou roli v tomto procesu sehrály i události na Blízkém východě na podzim roku 1922.

2 Britové v Chanaku

Na základě mírové smlouvy podepsané zmocněnci samotného osmanského sultána 10. srpna 1920 na pařížském předměstí Sèvres bylo území kolem úžin Bospor a Dardanely svěřeno pod mezinárodní dohled. Ve skutečnosti však díky tomu mohly britské, francouzské, italské a řecké jednotky okupovat

³ THOMPSON, John Herd: *Canada and the Third British Empire*. In: BUCKNER, Phillip (ed.): *Canada and British Empire*. New York 2008, str. 97–98.

⁴ DAWSON, Robert MacGregor: *The Development of Dominion Status: 1900–1936*. London – New York – Toronto 1937, s. 4.

⁵ THOMPSON, J. H.: c. d., s. 98.

⁶ BELOFF, Max, *Britain and Canada Between Two World Wars: A British View*. In: LYON, Peter (ed.): *Britain and Canada: Survey of a Changing Relationship*. London 1976, s. 54.

⁷ HALL, Hessel Duncan: *Commonwealth: A History of the British Commonwealth of Nations*. London 1971, s. 477.

značnou část dnešního západního Turecka, kde byla ustanovena neutrální oblast, označovaná někdy podle zmíněné mírové smlouvy jako tzv. sèvreská zóna. Na konci roku 1920 zde Britové včetně města Konstantinopole měli asi 10 000 vlastních mužů a 8 000 indických vojáků. Francouzských vojáků zde bylo zhruba 8 000, italských asi 2 000. Naproti tomu Řekové disponovali v Malé Asii nejpočetnější armádou, čítající kolem 100 000 mužů. Britové i Francouzi však postupem času počty svých vojáků v oblasti snižovali.⁸

Proti realizaci sèvreské smlouvy vystupovali turečtí nacionalisté pod vedením generála Mustafa Kemal Paši, jejichž hlavním vojenským cílem bylo vyhnat Řeky. Mustafa Kemal proto zahájil na konci srpna roku 1922 proti nim v Malé Asii tzv. Velkou ofenzívu. Během týdne byla řecká armáda poražena a ve spěchu se začala stahovat. Dne 7. září ustoupily její zbytky do Smyrny (dnešní Izmir), kam se však již 9. září dostala turecká jízda.⁹ O několik dní později byla již celá Smyrna v tureckých rukou a hrozil další postup kemalistů do neutrální zóny kolem Úžin, kde by najednou přímo ohrožovali Brity. Ti se rozhodli stáhnout většinu svých nepočetných jednotek do Chanaku, malé přímořské oblasti u Dardanel.¹⁰

Tehdejší britský ministerský předseda David Lloyd George jednal vzhledem k vážnosti situace 11. září 1922 se zástupci armády i námořnictva o případném stažení britských jednotek z Chanaku k obraně Gallipoli a Konstantinopole, ale v té době se pouze společně usnesli na možnosti stáhnout do Konstantinopole posily z Malty. Lloyd George také doufal v podporu dalších spojenců, majících v oblasti své jednotky. Jelikož se jednalo hlavně o Francouze a Italy, byly vzápětí vyzvány jejich vlády ke spolupráci.¹¹

Dne 14. září přišla do Londýna zpráva od francouzského premiéra Raymonda Poincarého, informující o tom, jak je Paříž připravena zabránit narušení neutrální zóny.¹² V pátek 15. září 1922 se v poledne sešel britský kabinet. Ministr zahraničních věcí George Nathaniel Curzon, první markýz Curzon z Kedlestonu, konstatoval, že řecký ústup je završen a Velká Británie se musí s Turky nějak domluvit. Curzon se stavěl proti ukvapené akci. Situace byla totiž taková, že v případě tureckého útoku na britské pozice by byla síla Britů i jejich spojenců v oblasti značně nedostačující. Vždyť proti odhadovanému

⁸ WALDER, David: *The Chanak Affair*. London 1969, s. 106.

⁹ The National Archives, London-Kew (dále jen TNA), Cabinet Papers (dále jen CAB) 21/334, The Chanak Crisis of 1922: The History of., f. 1.

¹⁰ WALDER, D: c. d., s. 204.

¹¹ TNA, CAB 23/39/38, Conference No. 137, Notes of Conference held at Churt on Monday, 11th September 1922 at 1 p. m, f. 249.

¹² TNA, CAB 21/334, The Chanak Crisis of 1922: The History of., f. 1.

množství asi 20 000 kemalistů stálo u Chanaku jen něco přes 7 000 spojenec-kých vojáků.¹³ Pozdější odhady počtu tureckých nacionalistů, ohrožujících Chanak, se ještě zvyšovaly a ustálily se na čísle 30 000 bojeschopných mužů.¹⁴

Vláda Jeho Veličenstva se toho dne usnesla na dvou věcech. První z nich byla nutnost společného prohlášení spojenců, které by dalo Mustafu Kemalovi najevo, že jeho jednotky musí respektovat neutrální zónu. Druhé usne-sení se týkalo posílení britských vojenských jednotek v Konstantinopoli a v Úžinách.¹⁵ Zatímco ostatní členové kabinetu navrhovali, aby vláda po-žádala Francouze, Italy, Řeky, Srby a Rumuny o společnou demonstraci síly v Úžinách, ministr pro koloniální záležitosti Winston Churchill se vyslovil pro to, aby byly poslány bránit Úžiny jednotky Britského impéria.¹⁶ Pět mi-nut před půlnocí 15. září 1922 zaslal Churchill jménem premiéra telegram generálním guvernéřům Kanady, Australského svazu, Nového Zélandu a Ji-hoafrické unie, který obsahoval žádost k účasti na společném postupu proti Kemalovi.¹⁷

Při formování telegramu ovšem Churchill dostatečně nepřihlédl k tomu, že dominiální vlády nebyly předtím o situaci na Blízkém východě podrob-ně informovány. Do Ottawy došly poslední podrobné informace o situa-ci v bývalé Osmanské říši naposledy v listopadu roku 1921.¹⁸ V telegramu ministr pro koloniální záležitosti pouze nastínil popis situace a informoval dominiální vlády, že po jednotném postupu zemí Britského impéria společ-ně s Francouzi, Italy, Řeky, Rumuny a Srby by se Kemalův případný útok stal velmi nepravděpodobným.¹⁹ V závěru telegramu se ptal, zda jsou vlády dominií připraveny spolupracovat na akci a zda by mohly vyslat vojenský kontingent.²⁰

¹³ TNA, CAB 23/31, Cabinet 49 (22), Conclusions of a meeting of the Cabinet held at No. 10 Downing Street, S. W., on Friday 15th September, 1922, f. 4.

¹⁴ FERRIS, John R.: *'Far Too Dangerous a Gamble'? British Intelligence and Policy during the Cha-nak Crisis, September–October 1922*. Diplomacy & Statecraft, Vol. 14, 2003, Iss. 2, s. 141.

¹⁵ TNA, CAB 21/334, The Chanak Crisis of 1922: The History of., f. 1.

¹⁶ WIGLEY, Philip: *Canada and the Transition to Commonwealth: British-Canadian Relations 1917–1926* (dále jen *Canada and the Transition*). Cambridge 1977, s. 162.

¹⁷ Srov. TNA, CO 886/10/1, 46342/S, The Secretary of State to the Governors-General, 15th Sep-tember, 1922, doc. No. 304, ff. 231–232; TNA CAB 24/138/99, C. P. 4200, Cabinet, The Turco-Greek Situation, Co-operation of the Dominions, ff. 483–484.

¹⁸ WIGLEY, P.: *Canada and the Transition*, s. 162.

¹⁹ TNA, CO 886/10/1, 46342/S, The Secretary of State to the Governors-General, 15th Septem-ber, 1922, doc. No. 304, f. 231.

²⁰ TNA, CO 886/10/1, 46342/S, The Secretary of State to the Governors-General, 15th Septem-ber, 1922, doc. No. 304, f. 232.

Ráno následujícího dne přišla stručná odpověď z Nového Zélandu, že se tamní vláda připojí a je připravena svůj kontingent vyslat. Churchill se domníval, že další odpovědi z dominií na sebe nenechají dlouho čekat.²¹ Britský ministerský předseda Lloyd George rovněž očekával, že všechna dominia včetně Kanady vyslyší volání mateřské země. Pověřil proto svého ministra pro koloniální záležitosti, aby vydal prohlášení tisku. Churchill tak učinil asi kolem třetí hodiny odpoledne britského času. Oficiální verze pro novináře byla velmi podobná obsahu šifrovaného telegramu, zaslaného dominiálními ministerským předsedům, takže se do novin velmi brzy dostaly informace o tom, jak byla dominia vyzvána ke spolupráci proti Kemalovi.²²

3 Mackenzie King a jeho postoj ke krizi

Ironií osudu se o celé záležitosti kanadský premiér Mackenzie King dozvěděl dříve právě od novinářů a nikoli z Churchillova telegramu. Zatímco oficiální dokument byl šifrovaný a musel být napřed dekodován, než mohl být předán premiérovi, tiskové vyjádření přišlo ke kanadským novinářům rovnou. Svou roli hrál také posun času, jelikož v Ontariu je o pět hodin méně než tou dobou v Londýně. Ministerský předseda byl navíc 16. září na návštěvě North Yorku, 250 mil od Ottawy. Informaci o britské žádosti ohledně vojenské podpory proti kemalistům se dozvěděl od jednoho z tamních novinářů a dotyčnému zástupci tisku prý odpověděl, že k té věci nemá co říci. Zprávou byl očividně velmi rozladěn, protože ani na posledním zasedání jeho kabinetu se nic o situaci na Blízkém východě neprobíralo. Až po jeho návratu do Ottawy následujícího rána se k němu dostala oficiální zpráva od Lloyda George zaslaná Churchilllem.²³

Odpověď do Londýna mohl tak kanadský premiér odeslat až 17. září 1922. Prostřednictvím generálního guvernéra Juliana Bynga, prvního vikomta Bynga z Vimy, poslal ministru pro koloniální záležitosti telegram, ve kterém konstatoval, že se o britském pozvání, aby se Kanada podílela na akci proti tureckým silám vysláním vlastního vojenského kontingentu, dozvěděl dříve z tisku, než z oficiálního telegramu, což způsobilo, že se dostal podle jeho vlastních slov do „velmi trapné situace“ před zástupci tisku, kteří po něm po-

²¹ ARNOLD-FORSTER, Mark: *Chanak Rocks the Empire: the Anger of Billy Hughes*, in: *The Round Table: The Commonwealth Journal of International Affairs*, Vol. 58, 1968, Iss. 230, s. 170.

²² WIGLEY, P: *Canada and the Transition*, s. 163.

²³ STACEY, Charles Perry: *Canada and the Age of Conflict: A History of Canadian External Policies*. 2. díl. 1921–1948: *The Mackenzie King Era*. Toronto 1981, s. 23.

žadovali informace, zda proběhla v této věci nějaká komunikace s britskou vládou.²⁴ Jelikož se však jednalo o tajný telegram, požadoval Mackenzie King rychlou zprávu ohledně toho, zda může obsah komunikace zveřejnit.²⁵

Churchill odeslal 18. září do Kanady dva telegramy, z nichž první obsahoval vysvětlení, že předchází telegram z 15. září nebyl vhodný ke zveřejnění. Měl být určen především pro vlády Australského svazu a Nového Zélandu vzhledem k jejich angažovanosti v bitvě u Gallipoli během první světové války, ale kabinet Lloyd George však uznal za vhodné obeslat se sdělením všechna dominia. Churchill také sděloval, že skutečná válka na Blízkém východě se jeví nepravděpodobně, ale je třeba zabránit kemalistům v překonání Úžin a vstupu do Konstantinopole, až do té doby, než bude přijato nové mezinárodní uspořádání Úžin na mírové konferenci. Od Kanady se očekávalo vyslání jednoho vojenského kontingentu, demonstrujícího „imperiální solidaritu.“²⁶ Druhý Churchillův telegram z 18. září byl určen ke zveřejnění a obsahoval podrobnější popis situace v Úžinách, včetně souhrnu opatření, jež byl nucen Londýn v této věci učinit. Podle zpráv z Londýna vláda Jeho Veličenstva věřila, že se Kanada k navrhované akci připojí a vyšle svůj vojenský kontingent.²⁷

Sám ministr pro koloniální záležitosti na jednáních britského kabinetu v Downing Street dále prosazoval nutnost posílení jednotek v Chanaku. Přestože byl Churchill později obviňován z podněcování ozbrojeného konfliktu, ve skutečnosti si v té době rozhodně nepřál válku, protože se stavěl podobně jako jiní členové vlády proti okamžité vojenské odpovědi v případě překročení neutrální zóny kemalisty. Byl si totiž moc dobře vědom toho, že britské jednotky můžou držet pouze oblast Chanaku i pokud jim dorazí posily.²⁸

Na 18. září 1922 svolal Mackenzie King kanadský kabinet, ale ještě dříve informoval o celé záležitosti svého ministra financí Williama S. Fieldinga a blízkého poradce a přítele, tehdejšího ministra námořnictva a rybolovu, Ernesta Lapointeho. Oba členové kanadského kabinetu se tou dobou totiž nacházeli v Ženevě na jednání v rámci Společnosti národů. Premiér toho vy-

²⁴ TNA, CO 886/10/1, 46517/S, Canada: The Governor-General to the Secretary of State, 17th September, 1922, Doc. No. 308, f. 233.

²⁵ TNA, CO 886/10/1, 46517/S, Canada: The Governor-General to the Secretary of State, 17th September, 1922, Doc. No. 308, f. 233.

²⁶ TNA, CO 886/10/1, 46517/S, Canada: The Secretary of State to the Governor-General, 18th September, 1922, Doc. No. 309, f. 234.

²⁷ TNA, CO 886/10/1, 46517/S, Canada: The Secretary of State to the Governor-General, 18th September, 1922, Doc. No. 310, ff. 234–235.

²⁸ TNA, CAB 23/39/40, Conference No. 139, Minutes of a Conference of Ministers held at 10, Downing Street, S. W. on Monday 18th September, 1922, at 5 p. m., f. 6.

užil a vyzval je, zda by se mohli optat dominiálních politiků, nacházejících se případně ve švýcarském městě, na jejich názory k navrhované britské akci.²⁹ Fielding mu vzápětí odpověděl, že se v Ženevě tou dobou nenacházejí žádní dominiální ministři, se kterými by mohli záležitosti konzultovat, ale sdělil mu stanoviska obou politiků ohledně vyslání jednotek na britské přání. Podle jejich názoru to bylo bez schválení kanadským parlamentem „velmi nežádoucí.“³⁰

Kanadský kabinet se při svém zasedání usnesl, že pouze parlament může učinit rozhodnutí o vyslání vojenské pomoci mateřské zemi. Mackenzie King obdržel následně i stručnou zprávu od Lapointeho, který premiérovi radil, aby trval při komunikaci s Brity na svolání kanadského parlamentu, jenž by reprezentoval veřejný názor obyvatelstva Kanady. Dále apeloval na svého ministerského předsedu, aby jasnou odpověď do Londýna zdržoval, neboť Lapointe se v Ženevě po rozhovorech se zahraničními politiky domníval, že se k Britům nakonec nepřipojí ani Francouzi ani Italové.³¹

Vláda Jeho Veličenstva byla o stanovisku kanadského kabinetu ohledně nutnosti svolání parlamentu v Ottawě, pokud by Kanada měla odsouhlasit vyslání vojenského kontingentu, informována prostřednictvím stručného telegramu 19. září 1922. Mackenzie King v něm také po Britech požadoval, pokud možno, co nejúplnější informace ohledně vývoje situace v Malé Asii, aby se mohl rozhodnout kanadský parlament vůbec svolat.³² Ministr pro koloniální záležitosti vzápětí přečetl zprávu z Ottawy na jednání vlády v Downing Street a navrhl, aby byla Kanada seznámena podrobněji se situací i s tím, že svolání jejího parlamentu není nutné, jelikož by stačilo vydání prohlášení ze strany kanadské vlády, kde by se nemusela zavazovat k vyslání jednotek, ale pouze ke spolupráci s imperiální vládou.³³ S jeho návrhem přítomní členové vlády souhlasili a tak následně koncipoval oficiální britskou odpověď, v níž do Ottawy sděloval důležitost kanadského přístupu k celé krizi. Mackenzie King se tedy dozvěděl, že není nezbytné svolávat parlament, ale podle obsahu

²⁹ Prime Minister to Minister of Finance, September 17, 1922. In: CLARK, Lowell C. (ed.), *Documents on Canadian External Relations: 1919–1925*. Díl. 3. Ottawa 1970, s. 75–76.

³⁰ Minister of Finance to Prime Minister, September 18, 1922. In: CLARK, L. C: c. d., s. 76.

³¹ Minister of Marine and Fisheries to Prime Minister, September 19, 1922. In: Tamtéž: c. d., s. 78.

³² TNA, CO 886/10/1, 46542/S, Canada: The Governor-General to the Secretary of State, 19th September, 1922, Doc. No. 313, f. 236.

³³ TNA, CAB 23/39/41, Conference No. 140, Minutes of a Conference of Ministers held at 10, Downing Street, on Tuesday, 19th September, 1922, ff. 8–9.

telegramu by stačilo, aby jeho vláda vydala prohlášení o tom, že bude stát po boku Britského impéria, až do zajištění míru.³⁴

Dále Churchill informoval 20. září 1922 vlády všech dominií o vývoji situace na Blízkém východě. Britská vláda byla ochotna jednat po ústupu Řeků z Malé Asie o novém uspořádání Úžin i Konstantinopole. Podle jeho vyjádření však musela být zachována po celou dobu neutralita Gallipoli a svoboda Úžin, neboť zastával názor, že „jakákoli modifikace existujících smluv nesmí být provedena silou zbraní, ale pomocí konference.“³⁵ Velká Británie nadále zdůrazňovala nutnost posílení svých námořních, pozemních i leteckých sil v oblasti Gallipoli a dominia se měla na tomto kroku podílet morální podporou v podobě vyslání vojenských kontingentů, které by demonstrovaly jejich spojenecký svazek s mateřskou zemí.³⁶

Téhož dne přišel do Ottawy i telegram ze Švýcarska od Ernesta Lapointeho, který Mackenzie Kinga informoval o tom, jak je britské vyzvání, aby se dominia připojila k Britům v Úžinách, vnímáno mezi politiky v Ženevě. Podle ministra námořnictva a rybolovu byla u nich britská výzva dominiím vnímána jako nepřiměřená a podle mnohých byl na země Britského impéria vyvíjen tlak, aby se přidaly k válce za zájmy Spojeného království. Lapointe totiž vzhledem k situaci, kdy se nezdálo pravděpodobné, že by se k Britům připojili Francouzi a Italové, očekával v Londýně změnu přístupu k celé věci.³⁷

O den později odeslal Mackenzie King prostřednictvím generálního guvernéra do Londýna zprávu o tom, jak byla kanadská vláda potěšena předchozími Churchillovými telegramy o vývoji situace i zprávou, že nemusí svolávat parlament. Kanadský premiér nepovažoval za nutné potvrzovat loajalitu Britskému impériu, ale informoval vládu Jeho Veličenstva o případném svolání ottawského parlamentu, pokud by si to žádala vážnost situace. Ujišťoval však o tom, jak by v takovém případě parlament rozhodl podle vůle kanadského lidu.³⁸

³⁴ TNA, CO 886/10/1, 46918/S, Canada: The Secretary of State to the Governor-General, 19th September, 1922, Doc. No. 316, f. 237.

³⁵ TNA, CO 886/10/1, 4698/S, The Secretary of State to the Governors-General and Acting Governor, 20th September, 1922, Doc. No. 317, f. 237.

³⁶ TNA, CO 886/10/1, 4698/S, The Secretary of State to the Governors-General and Acting Governor, 20th September, 1922, Doc. No. 317, ff. 237–238.

³⁷ Minister of Marine and Fisheries to Prime Minister, September 20, 1922. In: CLARK, L. C.: *c. d.*, s. 79.

³⁸ TNA, CO 886/10/1, 47259/S, The Governor General to the Secretary of State, 21st November, 1922, Doc. No. 322., f. 242.

Mackenzie King spoléhal v komunikaci s Brity na podporu svého kabinetu, včetně Lapointeho a Fieldinga v Ženevě, přestože Fielding se nebál formulovat názor, že by Kanada měla vydat jasnější prohlášení o ochotě přidat se k Britům.³⁹ Objevili se však i odpůrci a kritici premiérova přístupu k žádosti z mateřské země. Vůdce kanadských konzervativců, kteří byli tou dobou oficiální opozicí, Arthur Meighen se zpočátku ke krizi nevyjadřoval a čekal, jaké stanovisko zaujme liberální vláda. Dne 22. září 1922 však vystoupil v Torontu s projevem, ve kterém kritizoval postup premiérova kabinetu. Podle Meighena byl britský požadavek oprávněný, neboť Velké Británii šlo o zajištění míru a požadovala po dominiích pouze podporu. Navíc se podle něj nejednalo ani o nutnost vyslat z Kanady vojenské jednotky, ale pouze o vyjádření solidarity s mateřskou zemí. Použil k tomu dokonce slova oblíbeného kanadského politika a někdejšího premiéra Wilfrida Lauriera, pronesená roku 1914 o tom, že když přijde žádost z Velké Británie, měla by Kanada stát po jejím boku.⁴⁰ Laurier byl ovšem zastáncem spolupráce Kanady s mateřskou zemí pouze v oblastech, kde by měla svůj přímý zájem, s čímž souhlasil i Mackenzie King.⁴¹ Meighen, jehož řeč několikrát přerušil souhlasný potlesk z řad přítomných, se dále ptal, čeho chce vláda svým přístupem dosáhnout a že on osobně je připraven stát za Brity.⁴² Svým postojem reprezentoval tu část kanadské populace, která byla loajální nejen k mateřské zemi, ale také ke společné imperiální politice. Můžeme pouze odhadovat, nakolik byl tento postoj v Kanadě rozšířený a spíše se lze shodnout na tom, že byl v této době již v menšině, protože široká veřejnost v Kanadě, a to jak obyvatelstvo frankofonních i anglofonních částí země, si nepřála závazky své vlasti ve vzdálených evropských záležitostech.⁴³

Podle kanadského historika Philipa Wigleyho se Mackenzie King během Chanacké krize snažil o dvě věci. Tou první byl ústup Kanady od společné imperiální politiky a tou druhou prosazení zájmů své země na mezinárodním poli, což mělo z hlediska dlouhodobého výhledu postupně vést k úplné diplomatické nezávislosti na Spojeném království.⁴⁴ Během krize praktikovaná zdržovací taktika s jasnou odpovědí Britům, kterou radil Ernest Lapointe, se při snaze o dosažení těchto cílů Mackenzie Kingovi nakonec vyplatila.

³⁹ Minister of Finance to Prime Minister, September 26, 1922. In: CLARK, L. C: c. d., s. 81.

⁴⁰ GRAHAM, Roger: *Arthur Meighen: And Fortune Fled*. Díl. 2. Toronto – Vancouver 1963, s. 210.

⁴¹ WIGLEY, P: *Canada and the Transition*, s. 172.

⁴² Tamtéž, s. 211.

⁴³ WALDER, D: c. d., s. 230.

⁴⁴ WIGLEY, Philip: *Whitehall and the 1923 Imperial Conference*. The Journal of Imperial and Commonwealth History. Vol. 1, 1972–1973, No. 1, s. 225.

Dokonce mu přálo i štěstí, protože než mohla Kanada zaujmout na podzim roku 1922 jasné stanovisko, nebezpečí vypuknutí skutečného ozbrojeného konfliktu mezi Brity a kemalisty v Úžinách pominulo.

4 Ukončení krize

V době vrcholu krize se výzva dominiím o společnou demonstraci síly Britského impéria jevila jako ještě potřebnější. Francouzi a Italové se totiž rozhodli stáhnout své vojenské jednotky z Chanaku, čímž zanechali Brity v oblasti osamocené. Francouzský premiér Raymond Poincaré odmítl čelit tak obrovské přesile kemalistů a vzniklé fiasko, které by podle něj mohlo vyústit v ozbrojený střet, dával za vinu vládě Spojeného království. K ukončení krize navrhoval svolání konference, od níž si sliboval vyřešení problémů mírovou cestou.⁴⁵ Dne 23. září turečtí nacionalisté vstoupili do neutrální zóny a Britové stáli proti kemalistům tvář v tvář. Další vývoj situace však nakonec zabránil tomu, aby vypukl v Úžinách ozbrojený konflikt, který by stál pouhé čtyři roky po skončení první světové války s největší pravděpodobností mnoho lidských obětí.

Zatímco kemalisté narušili neutrální zónu a Kanada čekala na podrobnější zprávy z ministerstva pro koloniální záležitosti, v Paříži jednal britský ministr zahraničí lord Curzon s francouzským premiérem Poincaré a italským velvyslancem ve Francii hrabětem Carlem Sforzou o řešení vzniklé situace na Blízkém východě. Během jejich rozhovorů se potvrdilo zejména ze strany Francie několik věcí. Francouzi nebyli ochotni čelit kemalistům kromě možnosti, kdyby museli hájit vlastní zájmy v Konstantinopoli. Francouzská vláda byla rovněž připravena souhlasit s tureckými požadavky, což se Britům nelíbilo, jelikož se domnívali, že svou politikou Francie zradila zájmy ostatních spojenců v regionu. Se společným postupem s Francií proti Mustafu Kemalovi se v danou chvíli tedy nedalo počítat.⁴⁶

Dne 28. září 1922 byla situace u Chanaku vážná. Mustafa Kemal vzkázal Britům, že své jednotky z neutrální zóny nestáhne, ale vydal jim rozkazy, aby v žádném případě neútočily. Večer byl vrchní velitel britských vojsk v oblasti generál Charles Harington informován z Londýna o posílách, které byly tou dobou už na cestě. Instrukce v případě vypuknutí bojů byly jasné. Gallipoli

⁴⁵ FERRIS, J. R: *c. d.*, s. 148.

⁴⁶ TNA, Records of the Admiralty, Naval Forces, Royal Marines, Coastguard, and related bodies (dále jen ADM) 137/1778, Appreciation of the Situation in the Near East, a. m. Sunday, 24th September, 1922, ff. 1–2.

se mělo udržet za každou cenu a pozice v Chanaku, co nejdéle to bude možné.⁴⁷ Generál Harington chtěl však eskalaci konfliktu mezi Velkou Británií a kemalisty zabránit. Odmítl proto doručit Turkům Londýnem formulované ultimátum, aby nacionalisty nevyprovokoval k akci.⁴⁸ Jeho rychlé rozhodnutí mělo nakonec na vyřešení situace velký podíl. Ještě téhož dne se rozhodl jednat s protistranou a poslal vzkaz Mustafu Kemalovi, že je připraven se s ním setkat a hledat řešení situace.⁴⁹ Ani vůdce tureckých nacionalistů neměl v zájmu začít ozbrojený konflikt, ale přítomnost jeho vojsk v neutrální zóně mu zajišťovala do mírových jednání silnou pozici, proto s nimi nakonec souhlasil, přestože v Ankaře se v tureckém Národním shromáždění ozývala proti tomuto rozhodnutí kritika kvůli zastavení postupu jeho vítězných jednotek u Chanaku.⁵⁰

Dne 3. října 1922 tak mohla začít konference v Mudanyi, které se účastnili generálové z Velké Británie, Itálie, Francie, Řecka a İsmet Paša jako vyslanec Mustafy Kemala. O dva dny později byla sice konference přerušena, když se spojenečtí generálové vydali do Konstantinopole pro instrukce ohledně odchodu Řeků z východní Thrákie. Poté, co s evakuací spojenci souhlasili, mohla 7. října 1922 jednání v Mudanyi pokračovat.⁵¹

Výsledkem rozhovorů přítomných generálů s İsmetem Pašou se stala dohoda o příměří ze dne 11. října 1922. Podle dohodnutých podmínek se měli Řekové kompletně stáhnout z východní Thrákie, kde měla být ustanovena turecká správa, Kemalovy jednotky se zas musely stáhnout z neutrální zóny a spojencům byla umožněna dočasná okupace Úžin, trvající až do skončení mírové konference, která měla územní situaci v Turecku vyřešit. Oficiálně měla dohoda vstoupit v platnost o půlnoci ze 14. na 15. října 1922, ale jelikož Řekové s podmínkami souhlasili teprve 15. října, začala nakonec dohoda platit až o půlnoci z 15. na 16. října 1922.⁵² Turci dohodu podepsali už v době, kdy Britům dorazily vojenské posily i nové lodě. Podle mínění britského Vysokého komisaře v Konstantinopoli Horaceho Rumbolda se tak prý dosavadní politice Londýna dostalo plného ospravedlnění.⁵³

⁴⁷ TNA, ADM 137/1778, Review of the Situation in Near East, 24. 9. 22 – 3. 10. 22, f. 4.

⁴⁸ PALMER, Alan: *Úpadek a pád osmanské říše*. Praha 1996, s. 269.

⁴⁹ TNA, CAB 21/334, The Chanak Crisis of 1922: The History of., f. 2.

⁵⁰ DEMIRCI, Sevtaç: *Strategies and Struggles, British Rethoric and Turkish Response: The Lausanne Conference 1922–1923*. Istanbul 2005, s. 36–37.

⁵¹ TNA, CAB 21/334, The Chanak Crisis of 1922, The History of., f. 3.

⁵² TNA, CAB 24/139/84, C. P. 4286, Cabinet, The Near East Situation, Terms of the Mudania Convention, ff. 1–7.

⁵³ TNA, CAB 21/334, The Chanak Crisis of 1922, The History of., f. 3.

Téhož dne, kdy došlo k podepsání příměří, odeslal Churchill premiérům Kanady, Australského svazu, Nového Zélandu a Jihoafrické unie dva telegramy. V prvním informoval dominia o podmínkách uzavřeného příměří a chválil roli, kterou sehrál v jednáních generál Harington.⁵⁴ Druhý obsahoval stručné sdělení, které oznamovalo skončení krize.⁵⁵ Chanacká krize, během níž se Britové obávali konfliktu a Kanadáné měli pramalou chuť se ho účastnit, sice pominula, ale její následky dál pokračovaly. Pro Davida Lloyda George znamenaly události na podzim roku 1922 konec jeho koaliční vlády a jeho odchod z vrcholné britské politiky a pro Winstona Churchilla konec jeho působení na postu ministra pro koloniální záležitosti. Mackenzie King se během Chanacké krize utvrdil v názoru, že jednotná politika v rámci impéria není možná⁵⁶ a do Londýna vyslal jasný signál, že bude nadále usilovat o větší míru kanadské nezávislosti v oblasti zahraniční politiky, což se projeвило hned v následujícím roce při vyjednávání smlouvy, týkající se rybolovu v Tichém oceánu, se Spojenými státy americkými.⁵⁷ Výsledná Smlouva o lovu platýsů (*the Halibut Treaty*) byla pak kanadským premiérem využita jako potvrzení diplomatické nezávislosti jeho země na Velké Británii.⁵⁸ Pro období po Chanacké krizi se stal rovněž významným i kanadský postoj k ratifikaci lausanneské mírové smlouvy.

5 Závěr

Po podepsání příměří v Mudanyi se začalo s přípravami mírové konference, která by vyřešila nové územní uspořádání Turecka. Původně se měla konat v Benátkách, ale kvůli politické krizi v Itálii, kde se na konci října 1922 dostal k moci Mussolini, se nakonec konala ve švýcarském městě Lausanne.⁵⁹

⁵⁴ TNA, CO 886/10/1, 50790/S, The Secretary of State to the Governors-General and the Acting Governor, 11th October, 1922, Doc. No. 347, ff. 352–253.

⁵⁵ TNA, CO 886/10/1, 50790/S, The Secretary of State to the Governors-General, 11th October, 1922, Doc. No. 348, f. 253.

⁵⁶ GIBSON, James A.: *Mr. Mackenzie King and Canadian Autonomy, 1921–1946*. Report of the Annual Meeting of the Canadian Historical Association / Rapports annuels de la Société historique du Canada, Vol. 30, 1951, No. 1, s. 13.

⁵⁷ HALL, H. D.: c. d., s. 509.

⁵⁸ VALKOUN, Jaroslav: *Dominions, Great Britain and Questions Related to Imperial Foreign Policy Implementation and Direction in the 1920s and at the Beginning of the 1930s*. West Bohemian Historical Review, 2016, No. 2, s. 272.

⁵⁹ PALMER, A: c. d., s. 269.

Složitá jednání zde pak probíhala od 20. listopadu 1922 až do 24. července následujícího roku.

Kanada se 27. října 1922 společně s Australským svazem, Novým Zélandem a Jihoafrickou unií dozvěděla od nového ministra pro koloniální záležitosti Victora Cavendishe, devátého vévody z Devonshire, který na tomto postu nahradil Winstona Churchilla, že na konferenci není její delegace oficiálně zvána, ale byly jí přislíbeny pravidelné zprávy o vývoji jednání.⁶⁰ Francouzský premiér Poincaré požadoval totiž v případě zastoupení dominií a Indie na konferenci i účast Maroka a Tunisu. Proti tomu sice protestoval britský ministr zahraničí lord Curzon, který připomněl účast dominií i Indie při podepsání Versailleské mírové smlouvy a dalších smluv, mezi nimiž byla i ta sèvreská, stejně jako fakt, že dominia byla členy Společnosti národů. Takovou pozici francouzské protektoráty Maroko a Tunis rozhodně neměly, ale Poincaré trval na svém stanovisku.⁶¹ Mackenzie King přijal tyto zprávy chladně, protože oblast stejně nepovažoval za kanadský zájem, ale přál si účast Kanadánů při podpisu konečné smlouvy a její schválení v ottawském parlamentu.⁶²

Výsledná lausanneská smlouva, nahrazující smlouvu ze Sèvres, byla podepsána 24. července 1923. Podle podmínek dohodnutých na konferenci se vrátila pod tureckou kontrolu města Smyrna, Drinopol, ostrovy Tenédos a Imbros i oblast Űzin, ale Turecko nesmělo území opevňovat. Průplav mezi Bosporem a Dardanelami měl být umožněn všem lodím v době míru i války. Thrákie byla rozdělena řekou Maricou na řeckou a tureckou část a dohodnutá hranice měla být podobně jako oblast Űzin demilitarizovaným pásmem. Řecko tak definitivně ztratilo svojí okupovanou část Turecka a asi milion Řeků muselo být z východní Thrákie přesídleno.⁶³

Za Velkou Británii podepsal smlouvu její delegát Horace Rumbold a Kanadáné, kteří se podpisu smlouvy nakonec vůbec neúčastnili, obdrželi vzápětí společně s dalšími dominiálními vládami její kopii. Mackenzie King nesouhlasil s tím, aby byl britský podpis závazný pro Kanadu, a proto dál trval na ratifikaci smlouvy v kanadském parlamentu.⁶⁴ V první polovině následujícího roku měla být smlouva schválena v britském parlamentu a Kanada byla vyzvána, aby se k procesu připojila, ale Mackenzie King poslal 24. března 1924 do Londýna zprávu, kde připomínal neúčast Kanadánů na lausanneské

⁶⁰ TNA, CAB 24/139/98, C. P. 4298, The Dominions and the Lausanne Conference, f. 681.

⁶¹ TNA, CAB 24/139/98, C. P. 4298, The Dominions and the Lausanne Conference, ff. 681–682.

⁶² TNA, CAB 24/139/98, C. P. 4298, The Dominions and the Lausanne Conference, f. 682.

⁶³ PALMER, A: c. d., s. 275.

⁶⁴ WIGLEY, P: *Canada and the Transition*, s. 210.

konferenci. Sdělil proto, že z tohoto důvodu on ani ministři jeho kabinetu nedoporučí ottawskému parlamentu souhlas s ratifikací.⁶⁵ Poté, co si kanadský premiér vyžádal analýzu vzniklé situace od svého poradce Oscara Douglase Skeltona, však svůj tvrdý postoj přehodnotil.

V této době byl Skelton ještě neoficiálním poradcem premiéra v oblasti zahraniční politiky, ale od roku 1925 byl jmenován stálým podtajemníkem na kanadském ministerstvu pro zahraniční záležitosti, kde působil až do své smrti roku 1940.⁶⁶ Během Chanacké krize byl nadšen z premiérova přístupu, který považoval za příklad „pevného a sebevědomého jednání.“⁶⁷ Společně s Ernestem Lapointem to byl právě on, kdo měl vliv na stanoviska Mackenzie Kinga, který si ho nejspíš vybral jako poradce nejen proto, že byl podobně jako on vytrvalým obhájcem kanadské autonomie, ale také kvůli jeho schopnostem jasně pojmenovávat řešené problémy.⁶⁸ V memorandu z dubna 1924 shrnul Skelton možnosti, které Kanadě zbyly, jelikož bez ratifikace lausannecké smlouvy byla vlastně stále ve válečném stavu s Tureckem. Mohla v něm proto buď zůstat, vyjednat separátní mírovou smlouvu, ratifikovat smlouvu současnou nebo přiznat, že je britský podpis závazný i pro Kanadu.⁶⁹ Mackenzie King se po této analýze nakonec přiklonil k tomu, aby byl podpis krále Jiřího V. v procesu ratifikace ve Velké Británii závazný i pro jeho zemi vzhledem k tomu, že v mezinárodních otázkách byla ve světě stále vnímána jako součást Britského impéria, jehož formálně hlavním představitelem král byl.⁷⁰

Problém uznání ratifikace lausannecké smlouvy z Ottawy předznamenal další vývoj britsko-kanadských vztahů. Nastavený směr kanadské politiky se potvrdil i v dalších letech na imperiálních konferencích, kde se postupně dále modifikoval status dominií a jejich role v zahraniční politice. Zástupcům Kanady se úsilí nakonec vyplatilo a později jejich země dosáhla v zahraničněpolitické oblasti na Velké Británii úplné nezávislosti. Zatímco starší interpretace pokládá Chanackou krizi za bod náhlé změny ve směřování Kanady v rámci Britského impéria,⁷¹ pozdější autoři ji vidí jako moment, který urychlil zapo-

⁶⁵ STEVENSON, John A., *Canada and Downing Street*. Foreign Affairs, Vol. 3, September 1924, No. 1, s. 140.

⁶⁶ NEATBY, Herbert Blair: *William Lyon Mackenzie king: 1924–1932: The Lonely Heights*. London 1963, s. 35.

⁶⁷ HILLMER, Norman: *The Anglo-Canadian Neurosis: The Case of O. D. Skelton*. In: LYON, P. (ed.): *c. d.*, s. 74.

⁶⁸ NEATBY, H. B.: *c. d.*, s. 35.

⁶⁹ Tamtéž, s. 35.

⁷⁰ STACEY, C. P.: *c. d.*, s. 42.

⁷¹ DAWSON, R. M.: *c. d.*, s. 54.

čatý proces opouštění společné imperiální politiky.⁷² Díky přístupu kanadského premiéra v komunikaci s mateřskou zemí během Chanacké krize, se tento proces výrazně posunul vpřed. Ukázalo se, že jednotná politika uvnitř Britského impéria není udržitelná. Zatímco ostatní dominia vystupovala vůči mateřské zemi loajálně, Kanada dala najevo, že její zájmy nemusí být vždy totožné s britskými. Chanackou krizi proto můžeme vnímat nejen jako jednu z krizí na Blízkém východě po skončení první světové války, ale také jako důležitý mezník na cestě za kanadskou nezávislou zahraniční politikou.

RESUMÉ

KANADA A CHANACKÁ KRIZE

Tento článek se zaměřuje na analýzu britsko-kanadských vztahů v době Chanacké krize, která vypukla na podzim roku 1922, když hrozilo vypuknutí ozbrojeného střetu mezi britskými jednotkami a silami tureckých nacionalistů, usilujících o nové územní uspořádání Turecka. Britská vláda vedená premiérem Davidem Lloydem Georgem doufala, že dominia včetně Kanady vyslyší žádost Velké Británie k vojenské účasti, která by tureckým nacionalistům demonstrovala sílu Britského impéria, ale tehdejší kanadský premiér William Lyon Mackenzie King nechtěl během krize podřídit zájmy své země těm britským. Zatímco jeho předchůdci společnou politiku v rámci Britského impéria podporovali, Mackenzie King usiloval o větší míru kanadské nezávislosti na Spojeném království v zahraničněpolitických záležitostech. Jeho zdržovací taktika s jasnou odpovědí Britům ohledně vyslání vojenského kontingentu se mu nakonec vyplatila, jelikož se krize urovnala mírovou cestou. Vzhledem k dalšímu vývoji britsko-kanadských vztahů lze vnímat Chanackou krizi nejen jako důsledek problémů na Blízkém východě po skončení první světové války, ale také jako důležitý mezník v cestě za kanadskou zahraniční politikou, nezávislou na mateřské zemi.

Klíčová slova: Kanada, Chanak, Chanacká krize, William Lyon Mackenzie King, britsko-kanadské vztahy, Britské impérium, společná imperiální politika

⁷² WIGLEY, P: *Canada and the Transition*, s. 173.

RESUMÉ

CANADA AND THE CHANAK CRISIS

The study deals with the analysis of British-Canadian relations during the time of the Chanak crisis, which started in autumn 1922 by a treat of possible armed conflict between British units and Turkish nationalists, who sought new territorial arrangement of Turkey. British government lead by the prime minister David Lloyd George hoped that the dominions including Canada would hear out the appeal of military co-operation, which would show the Turkish nationalists the power of the British empire. Nevertheless, the then Canadian prime minister William Lyon Mackenzie King did not want to succumb national interests to the British ones. While his predecessors supported the united politics in the British empire, Mackenzie King sought after more independent approach in the foreign affairs politics. His delaying tactic regarding a dispatch of a military contingent payed off since the crisis was peacefully averted. Due to following development of the British-Canadian relations, the Chanak crisis can be understood not only as a consequence of problems which emerged after the First World War in the area of the Middle East but also as an important turning point in the Canadian foreign policy and its gradual journey towards on Britain independent approach in it.

Keywords: Canada, Chanak, Chanak crisis, William Lyon Mackenzie King, British-Canadian relations, British empire, united imperial policy

Translated by Mgr. Tereza Kalousková

Bc. Martin Šubrt
Na Návti 1
251 01 Čestlice
Česká republika
e-mail: subrt117@seznam.cz